

III. ČASNĚ SLOVANSKÉ SÍDLIŠTĚ NA POHANSKU

VZTAH ZKOUMANÝCH ČASNĚ SLOVANSKÝCH AREÁLŮ

O celkových půdorysných dispozicích časně slovanského sídliště na Pohansku nemáme zatím zcela jasnou a jednoznačnou představu. Je totiž roztaženo na značné ploše, z níž byly prokopány jen jednotlivé úseky navzájem nesouvisející (*obr. 2*). Krajiné body této plochy ve směru JZ—SV jsou vzdáleny asi 450 m, v příčném směru dosahují v jednotlivých místech téměř 100 m, i když celkovou šířku ve směru SZ—JV zkoumané úseky zatím nedovolily bezpečně zjistit.

Jeden úsek byl probádán v severní části výkopu, jímž byl zkoumán velkomoravský velmožský dvorec v severozápadní části hradiska, a byl pomocně označen jako osada I (*obr. 7*). Plocha, na níž tam byly rozmístěny časně slovanské objekty (v textu je za jejich čísla uváděn index VD = velmožský dvorec), byla asi 110 m dlouhá a 80 m široká, a to ve směru Z—V, s přihlédnutím k rozptylu časně slovanského materiálu v kulturní vrstvě.

Druhý úsek byl zkoumán asi 150 m východně od prvního, v bývalé lesní školce, v přilehlých řezech valem a v jižní části severovýchodního předhradí; byl pomocně označen jako osada II (*obr. 10*). Většina časně slovanských objektů (v textu jsou za jejich čísla uváděny indexy LŠ = lesní školka; V—III, V—XII, V—XIV = řez valem č. III/1965, XII/1966, XIV/1975; SP = severovýchodní předhradí) tam vytvářela pruh orientovaný ve směru JZ—SV.

Označení obou zkoumaných úseků jako osada I a II je pouze pomocné; není pochyb o tom, že šlo jen o jedno sídliště, které se v průběhu časně slovanského a starohradištního období postupně šířilo, případně posunovalo. Svědčí o tom několik dalších časně slovanských objektů a nálezů objevených mimo uvedené dva úseky a naznačujících celkový rozsah časně slovanského a starohradištního sídliště.

Již v roce 1961 byl v pětimetrové zjišťovací sondě vedené v rámci čtvercového systému mezi plochou zkoumanou v areálu velkomoravského velmožského dvorce a plochou sídliště zkoumaného v lesní školce, ve čtverci B 91—61, zjištěn objekt (polohu viz na *obr. 2:4*), v jehož povrchové výplni byla objevena rozdrčená starohradištní nádoba (1). Výplně objektů, které byly uvedenou sondou zachyceny, nebyly vybírány, poněvadž by vyžadovaly její rozšiřování na mnoha místech a v různých směrech, což nebylo vzhledem k bezprostředním úkolům výzkumu možné. Neznáme tedy časové zařazení těchto objektů. Není však vyloučeno, že právě na ploše proťaté sondou se nacházela starohradištní fáze starší časně slovanské osady.

1. Soudkovitá nádoba s vyhnutým a zaobleným okrajem, s poněkud nepravidelnou výdutí a s dnem oboustranně rovným. Na největší výdutí ji zdobí dvě poměrně neuměle ryté hřebenové vlnovky mezi dvěma pásy vodorovných rýh. Keramická hmota obsahuje drsný písek a kaménky. Povrch potažený hladkou vrstvou je šedohnědý, u okraje tmavě šedý. Uvnitř je patrný výrazný vodorovný val nad největší výdutí a níže slabě znatelné

stopy po svislém shlazování. Splena a nepatrně doplněn. V 18 cm; po 12 cm; pv 15 cm; pd 8,2 cm; obsah 1,69 litru; inv. č. 28.968; *tab. 28:1*.

Další místo, kde bylo zachyceno časně slovanské osídlení již při průzkumu v roce 1958, byla sonda III, která se nacházela na jihovýchodní straně lesní školky, vně jejího oplocení, 22 m od jejího východního rohu (její poloha viz na *obr. 2:5*). Sonda III byla položena přibližně ve směru S—J, tedy šikmo k východnímu plotu školky, od něž byla vzdálena 1,4 m; měřila 880×80 cm. Při jejím hloubení se nacházely v povrchové humusovité vrstvě velkomoravské střepy, ale na podloží se objevila tmavá výplň zahloubeného objektu, z níž pochází několik časně slovanských střepů, z nichž některé se podařilo slepit ve větší kusy (1—4).

1. Střep ze soudkovité nádoby se slabě vyhnutým a tupě kuželovitě seříznutým okrajem a s poněkud nepravidelnou nezdobenou výdutí. Keramická hmota obsahuje písek, ojediněle kaménky a slídu. Šedo hnědý povrch je hladký, se stopami po svislém shlazování. Lom vykazuje dvě vrstvy. *Zach. v 9 cm; po 12,6 cm; pv 14 cm; tab. 28:2*.

2. Tři spleené střepy z větší vejčité nádoby se silně vyhnutým a zaobleným okrajem a s nezdobenou výdutí. Keramická hmota obsahuje drsný písek a trochu slídy. Tmavohnědý povrch potažený hladkou vrstvou vykazuje stopy po obtáčení. Na lomu jsou tři vrstvy. *Zach. v 9,8 cm; po 22 cm; pv 22,5 cm; tab. 28:3*.

3. Střepy z širší vejčité nádoby s vyhnutým a kuželovitě seříznutým okrajem a s tenkostěnnou výdutí. Zdobí ji tři pásy vodorovných rýh, mezi nimiž jsou dvě hřebenové vlnice. Hlinité těsto obsahuje drsný písek a kaménky. Tmavohnědý až tmavošedý povrch je potažen hladkou vrstvou. Uvnitř jsou pod hrdlem výrazné stopy po svislém shlazování, vnější strana je obtáčena. Zachovány asi 3/4 profilu. *Zach. v 18 cm; po 19 cm; pv 23 cm; tab. 28:5*.

4. Střep z velké situlovité nádoby se silně vyhnutým a zaobleným okrajem. Zdobí jej velké neuměle ryté hřebenové oblouky, jejichž vnitřní plocha i prostor mezi nimi je vyplněn hřebenovými vpichy nebo řadami krátkých rýžek. Též na vnitřní straně okraje jsou dvě hřebenové vlnovky. Hlinité těsto obsahuje drsný písek a slídu. Šedočerný povrch je jemně drsný a vykazuje stopy po obtáčení. Pod hrdlem je reparační otvor. *Zach. v 9,2 cm; po 22 cm; pv 26,5 cm; tab. 28:4*.

Rozptýlené časně slovanské a starohradištní objekty a ojedinělé nálezy se nacházely též na severovýchodním předhradí, poblíž archeologické stanice (*obr. 2:6—9*). Šlo o objekt 10/SP, jámu 21/SP, objekt 65/SP a fragment časně slovanské nádoby za čtverce B 53—29.

Objekt 10/SP (poloha na *obr. 2:6*) byl objeven v roce 1960 ve čtverci B 52—32. Šlo o téměř čtvercovitou zahloubenou hospodářskou stavbu (250—212 cm, hl 67 cm; plocha 5,3 m²) s dvěma schodkovitými výklenky. Obsahovala starohradištní střepy zdobené pásy vodorovných rýh a hřebenovými vlnicemi, 4 fragmenty rovných den a kostěnou brusli (DOSTÁL 1970b, 132, *obr. 10:18—19*).

Jáma 21/SP (poloha na *obr. 2:8*) objevená v roce 1970 ve čtverci B 37—38 byla oválná (145—100 cm; hl 55 cm) a mírně zešíkmenými stěnami a s rovným dnem (*tab. 27:9*). Její delší osa byla orientována ve směru SZ—JV. Ve výplni se v hloubce 18 cm nacházela celá nádoba (1) mírně nakloněná. Ve výplni bylo dále 6 zvířecích kostí a 4 halštatské střepy.

1. Soudkovitá nádoba s poněkud vyhnutým a tupě kuželovitě seříznutým okrajem, s hrboľkovitou nezdobenou výdutí a s odsazeným, vně slabě klenutým a zevnitř zaobleným dnem. Pod hrdlem je vyryt znak v podobě řeckého písmene omega. Keramická hmota obsahuje drsný písek a kaménky. Hnědý povrch je potažen hladkou vrstvou a jsou na něm svíslé stopy po shlazování. Stejně stopy jsou i na vnitřní straně, která je černá; jsou tam patrné i vodorovné nepravidelnosti. Splena. V 16,5 cm; po 14 cm; pv 15,8 cm; pd 7,5 cm; obsah 1,66 litru; inv. č. 88.807; *tab. 27:8; XIX:4*.

Objekt 65/SP (poloha na *obr. 2:9*) objevený v roce 1972 ve čtverci B 45—41 byl nepravidelně oválnou jámou (136 × 116 cm, hl 30 cm) s téměř kolmými stěnami a s mírně zešíkmeným dnem (*tab. 27:1*). Její delší osa byla orientována ve směru SZ—JV. Ve výplni byla nalezena rozdrčená nádoba (1) a drobné nezdobené střepy (2).

1. Štíhlá pohárovitá nádoba s nepatrně vyhnutým a téměř vodorovně seříznutým okrajem, s pravidelnou nezdobenou výdutí a s výrazně odsazeným dnem, vně klenutým a zevnitř zaobleným. Hlinité těsto obsahuje drsný písek a kaménky. Světelněhnědý, u okraje tmavošedý povrch je potažen hladkou vrstvou. Na povrchu i uvnitř se jeví stopy po svislém shlazování. Dobře vypálen. Slepen a ze 2/3 doplněn. V 19 cm; po 12 cm; pv 13 cm; pd 7 cm; obsah 1,78 litru; inv. č. 94.104; *tab. 27:5, XIX:7*.

2. Z 12 střepů pochází spodní část silnostěnné hnědé nádoby s odsazeným dnem s náběhem k prstencovitému rozšíření na obvodu; na vnější straně má dno obvodový výstupek, uvnitř je zaoblené; pv 20 cm; pd 11 cm; inv. č. 94.105; *tab. 27:6*. Střep z kolmého hrkla s okrajem vodorovně seříznutým a vně rozšířeným; inv. č. 94.106; *obr. 27:2*. Mírně vyhnutý a zaoblený okrajový střep; inv. č. 94.107; *tab. 27:3*. Šedý, poměrně tenkostěnný střep s vyhnutým a kuželovitě seříznutým okrajem; inv. č. 94.108; *tab. 27:4*.

Ve čtverci B 53—29 (poloha na *obr. 2:7*) byly při výzkumu v roce 1975 objeveny v úrovni podloží časně slovanské střepy (1).

1. Několik zlomků ze širší silnostěnné soudkovité nádoby s mírně vyhnutým a zaobleným okrajem, s nerovnou nezdobenou výdutí a s dnem na obvodu prstencovitě rozšířeným (typ d'). Hlinité těsto obsahuje hrubý písek a ojedinělé kaménky. Hnědý povrch je potažený jemnější vrstvou a vykazuje stopy po svislém shlazování. Na lomu jsou tři vrstvy. Slepna a z větší části doplněna. Zach. v 20 cm; po 22 cm; pv 24 cm; pd 9 cm; inv. č. 122.404; *tab. 27:7*.

Z řezu valem č. XII/1966 pochází z pohřbeného humusu fragment časně slovanské nádoby (1).

1. Téměř úplný profil situlovité nádoby s vyhnutým a zaobleným okrajem a s poměrně pravidelnou nezdobenou výdutí. Dno chybí. Hlinité těsto obsahuje drsný písek, kaménky a patrně i trochu tuhy. Šedohnědý, u okraje tma ošedý povrch je potažen jemnější vrstvou, kterou prorážejí větší kaménky. Uvnitř nepatrné svislé stopy po shlazování. Na lomu tři vrstvy. Zachována asi 1/4 nádoby. Zach. v 23,5 cm; po 17,5 cm; pv 21 cm; inv. č. 61.002.

Popsané objekty a ojedinělé nálezy (s výjimkou posledního, který se nacházel v areálu tzv. osady II) na severovýchodním předhradí byly od sebe navzájem vzdáleny 15—40—55 m a od objektů tzv. osady II nejméně 120 m. Jde tedy zřejmě o ojedinělé jámy vysunuté v různých důvodů za okraj vlastního sídliště, jak to pozorujeme např. v areálu dvorce na Pohansku nebo na sídlišti v Dessau-Mosigkau (DONAT 1980, Abb. 14). Lze tedy předpokládat, že tyto objekty souvisely se skupinou obydlí a hospodářských staveb, které se nacházely jizozápadně od nich, ve střední části severovýchodního předhradí.

Stejně tak objekt mezi areálem dvorce a sídlištěm v lesní školce (mezi tzv. osadou I a II) naznačuje, že na této ploše a snad v celém severním rohu hradiska by se mohlo nacházet časně slovanské a starohradištní uskupení objektů. Podobnou situaci mohou signalizovat i nálezy ze sondy III z roku 1958 za jihovýchodním oplocením školky.

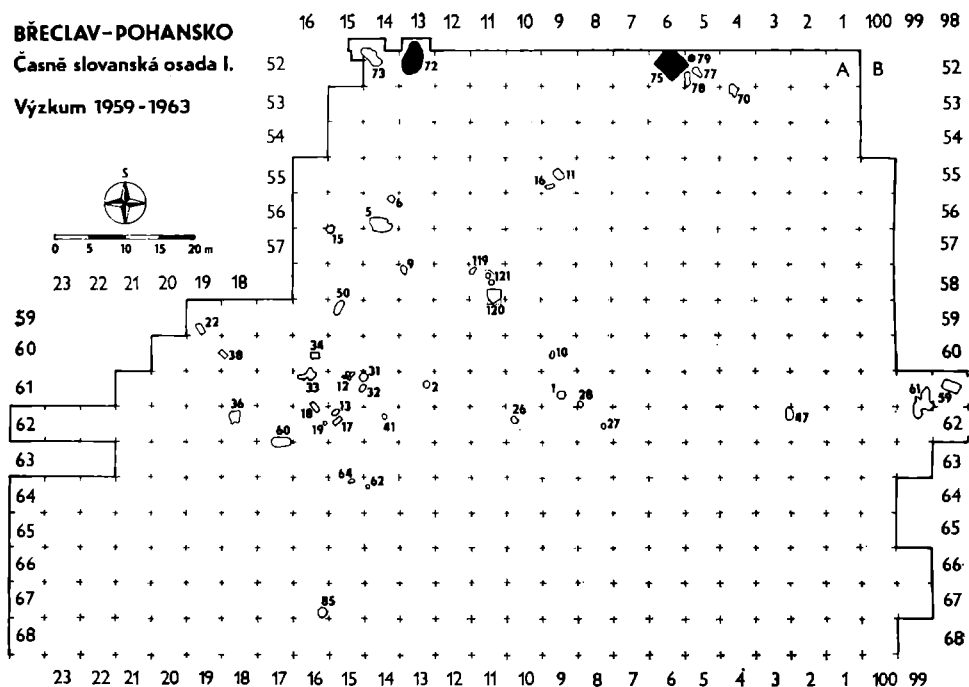
Dosud zachycené krajní body časně slovanského a starohradištního osídlení jsou vzdálené kolem 300—400 m. Ve všech úsecích jsou doloženy jak velmi rané formy nezdobené časně slovanské keramiky, tak i vyspělé zdobené tvary podunajského typu. To znamená, že na Pohansku šlo pravděpodobně o osadu shlukového

typu, která v jednotlivých fázích 6.—8. století vytvářela skupiny obydlí a hospodářských staveb na celé této ploše. Jde tedy o jeden z typů osad, který byl zachycen jak na území Polska (PODWIŃSKA 1971, 52), tak v severních oblastech NDR (DONAT 1980, 145) i ve východoslovanské pražsko-korčácké oblasti (SEDOV 1982, 13).

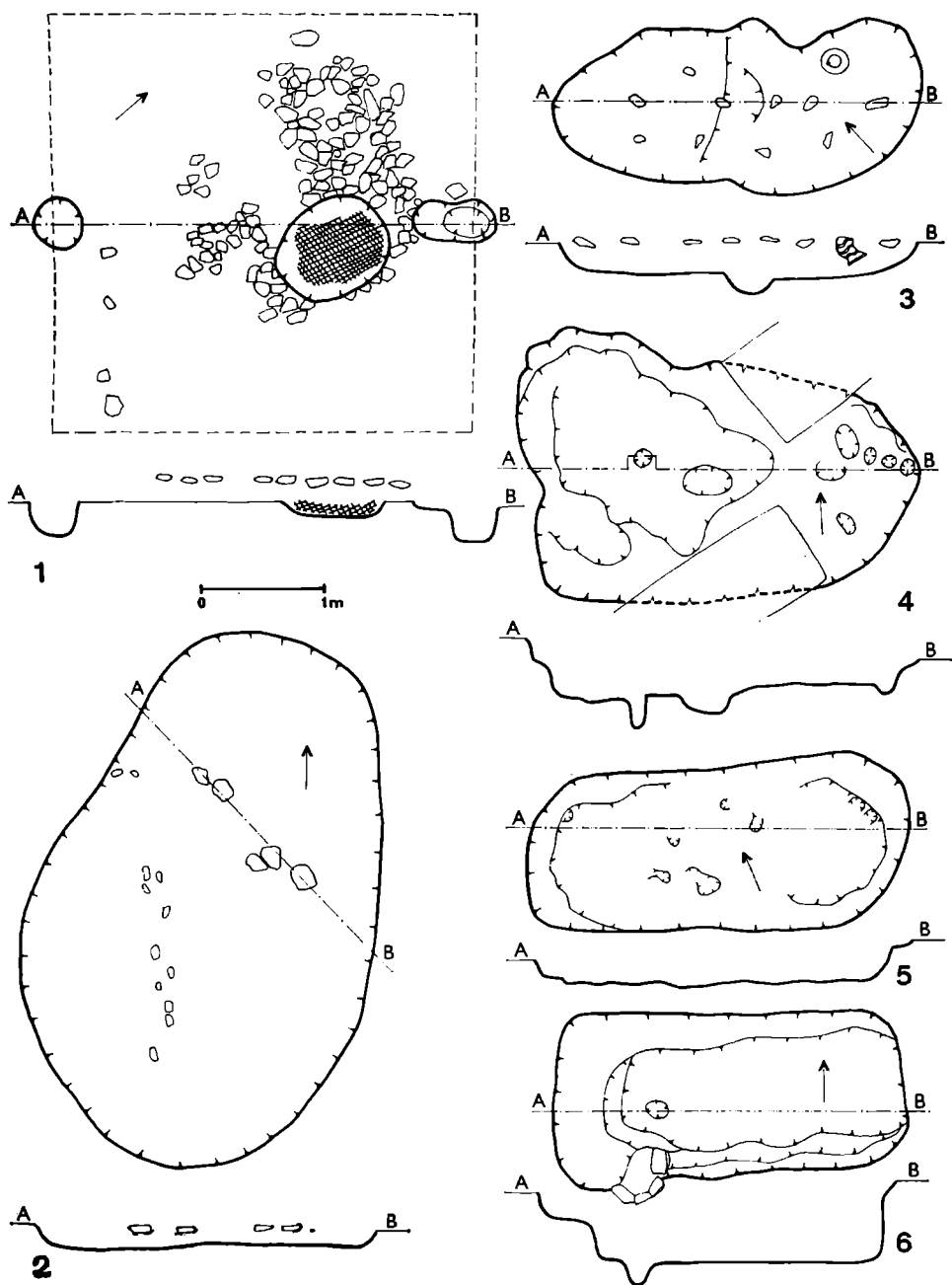
CHARAKTERISTIKA TZV. OSADY I A JEJÍCH OBJEKTŮ

V tzv. časně slovanské osadě I bylo objeveno 45 objektů. Většina z nich se táhla v pásu dlouhém asi 85 m a širokém 35—50 m ve směru od JZ k SV. Několik objektů bylo rozhozeno jižně a jihovýchodně od tohoto pásu. Zatímco směrem jižním lze sídliště pokládat za uzavřené, není vyloučeno, že pokračovalo směrem severním a východním. Podle naznačených vztahů mezi jednotlivými zkoumanými areály je to dokonce velmi pravděpodobné. Ve zmíněném pásu byla výraznější kumulace objektů v jeho jihozápadní části a pak v části severní (obr. 7). Celkový obraz je však značně zkreslen pozdější velkomoravskou zástavbou a zejména pohřebištěm u kostela, které zřejmě pozůstatky staršího osídlení zničily, jak tomu nasvědčují četné nálezy časně slovanských a starohradištních střeptů v zásypech hrobů a v kulturní vrstvě kolem kostela (KALOUSEK 1971, tab. A, B, C).

Mezi 45 sídlištními objekty můžeme jen dva označit s jistou rezervou za nadzemní obydlí (obj. 75/VD a 120/VD), tři za větší mělce zahloubené hospodářské stavby

Obr. 7. Břeclav-Pohansko. Plán tzv. časně slovanské osady I v areálu pozdějšího velkomoravského velmožského dvorce. Tmavé obrazce — objekty s nezdobenou keramikou; světlé obrazce — objekty se smíšenou a zdobenou keramikou

Obr. 8. Břeclav-Pohansko. Tzv. časně slovanská osada I. Ukázky obytných staveb (1 – obj. 75/VD), větších hospodářských staveb (2 – obj. 72/VD; 3 – obj. 73/VD; 4 – obj. 5/VD) a obdélníkovitých jam (5 – obj. 59/VD; 6 – obj. 60/VD)

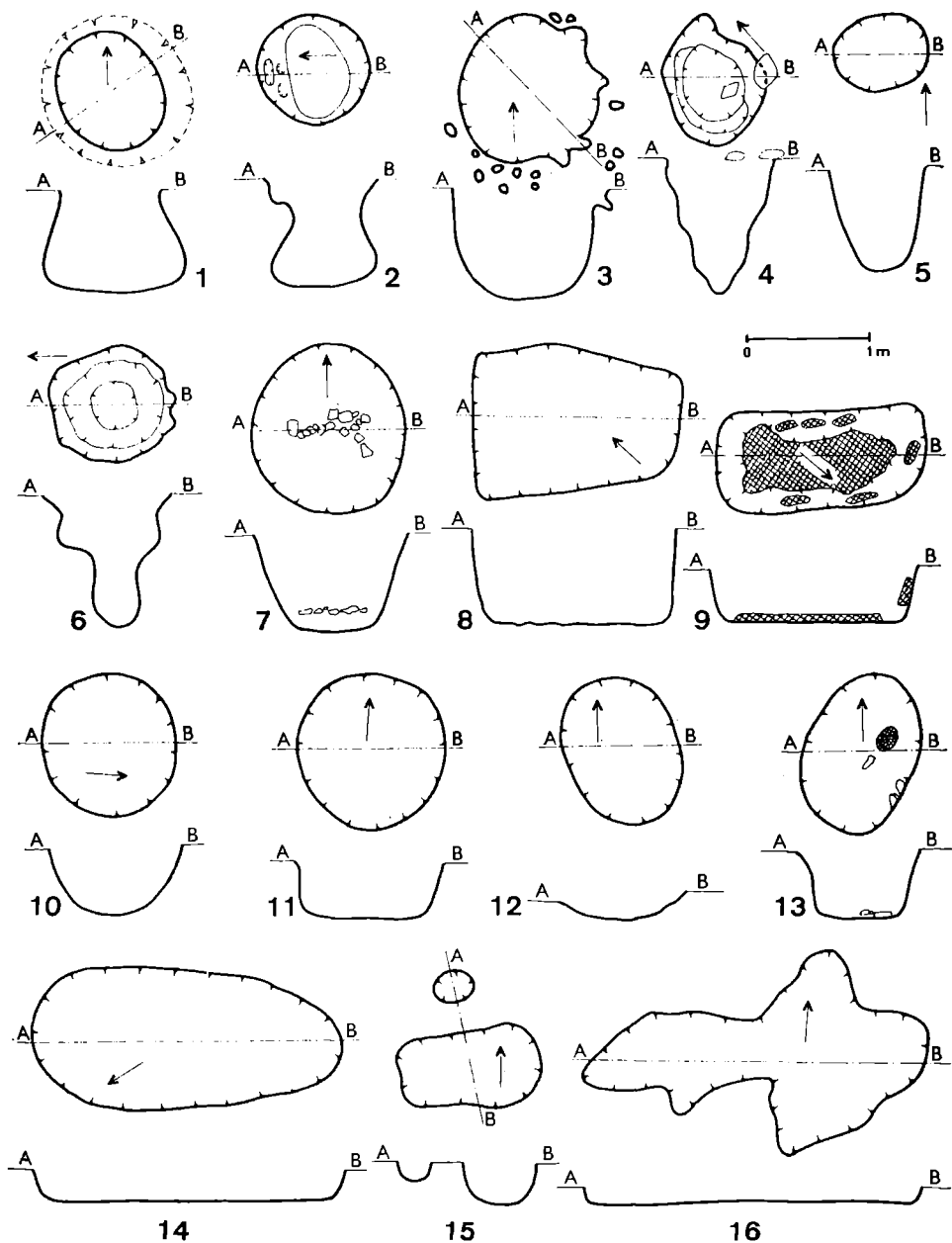
(obj. 5/VD, 72/VD, 73/VD) a zbylých 37 jsou jámy různého tvaru a účelu (přehled III).

Problematické jsou objekty 43/VD a 61/VD. Objekt 43/VD jsem svého času rekonstruoval ze skupiny 6 větších a 11 menších kúlových jamek rozmístěných na obvodu a na delší ose obdélníkovité plochy ($12 \times 7,2$ m) a přiřadil jsem ho k starohradištnímu osídlení proto, že v kulturní vrstvě čtverců, v nichž se nacházel, byly jen starohradištní střepy a že by blokoval vchod do staršího palisádového opevnění dvorce (DOSTÁL 1975, 284). Připouštěl jsem již tehdy možnost, že by mohl souviset i s mladší fází dvorce, ale dnes pochybuji, zda interpretace skupiny kúlových jamek jako stavby byla vůbec správná. Nemáme totiž nikde na Pohansku prokázání existenci časně slovanských kúlových staveb, i když není vyloučena, neboť např. na území Polska jsou podobné stavby známy (Lisewo, Czeladź Wielka — DELEKTA 1948, tab. 58; LODOWSKI 1972, 199n.). Objekt 61/VD prozrazovalo jen izolované nakupení nálezu na ploše asi 7 m^2 v humusovité vrstvě těsně nad podloží. V jeho prostoru se nenacházely žádné konstrukční prvky (kúlové jamky, kamenné podložení aj.), takže nebylo možné určit ani jeho velikost, orientaci apod. Netřeba pochybovat o tom, že objekt byl povrchový a nepřítomnost otopného zařízení nasvědčuje, že měl hospodářský účel. Blíže ho však zařadit a charakterizovat nelze.

Na dzemní obydlí (tj. stavby s podlahou na úrovni povrchu) jsou zastoupena obj. 75/VD a 120/VD. Půdorysné dispozice obj. 75/VD (*obr. 8:1*) byly dány dvěma kúlovými jamkami vzdálenými navzájem 360 cm, v nichž byly původně vsazeny sochy nesoucí hřebenovou vaznici střechy. Spojnice kúlových jamek směřovala od JZ k SV; tím je dána orientace štítových stran. Poněvadž slovanská obydlí byla čtvercovitá, činila plocha této stavby asi 13 m^2 , což patří k běžnému průměru. Téměř uprostřed bylo zjištěno mísovitě vyhloubené a vymazané topeniště (p 85 cm) nad nímž byla roztažena kamenná kra, pocházející patrně ze zbytků kamenného obložení ohniště nebo z klenby pece. Stěny byly patrně roubené (DOSTÁL 1975, 297—298). Objekt 120/VD byl porušen chrámovou stavbou. Jeho půdorys je dán kamennou krou, která byla oddělena od destrukce chrámu humusovitou vrstvou, rozloženou na čtvercové ploše a rozměrech zhruba 230—230 cm, a kúlovou jamkou nacházející se přibližně uprostřed jedné ze stěn; byla-li další jamka na protilehlé straně, pak byla hřebenová vaznice orientována ve směru SZ—JV. Poněkud excentricky bylo umístěno kruhové topeniště, mísovitě prohnuté a vymazané hlínou (p 55 cm), překryté kameny, které souvisely s jeho obložením nebo zaklenu-tím. Lze tedy shrnout, že obydlí zjištěná v tzv. osadě I se lišila od obydlí v tzv. osadě II jednak umístěním úrovně podlahy na povrchu, jednak posunutím otopného zařízení z rohu do středu a zřejmě i jiným typem otopného zařízení (místo kamenných pecí tu asi byla ohniště obložená kameny). O konstrukci stěn nevíme nic průkazného, dá se však předpokládat, že byly roubené.

Větší zahloubené hospodářské stavby (*obr. 8:2—4*) byly lichoběžníkovitého nebo oválného tvaru, o plošných rozměrech 4—10 m^2 , více či méně zahloubené (20—45 cm). Neměly otopná zařízení. Obj. 5/VD patrně ani neměl nadzemní stěny, protože byl dostatečně zahlouben a střecha dosedala přímo na zem; o přestřešení svědčí kúlové jamky na delší ose objektu. Podle otisků na mazanici nalezené v zásypu lze soudit, že obj. 72/VD měl stěny pletené a obj. 73/VD roubené; přesvědčivé doklady pro to ovšem chybí.

Obilnice z tzv. osady I jsou v půdoryse kruhové nebo mírně oválné, o průměru

Obr. 9. Břeclav-Pohansko. Tzv. časně slovanská osada I. Ukázky obilnic (1 – obj. 1/VD; 2 – obj. 27/VD; 3 – obj. 15/VD; 4 – obj. 10/VD; 5 – obj. 62/VD; 6 – obj. 28/VD; 7 – obj. 85/VD), obdélníkových jam (8 – obj. 16/VD; 9 – obj. 22/VD – výheň), kruhových a oválných jam (10 – obj. 78/VD; 11 – obj. 31/VD; 12 – obj. 9/VD; 13 – obj. 32/VD), protáhle oválných (14 – obj. 50/VD), lichoběžníkových (15 – obj. 11/VD) a nepravidelných jam (16 – obj. 33/VD)

PŘEHLED III
Jámy osady I. – Přehled základních údajů

Čís. obj.	Půdorysné rozměry v cm	Hloubka v cm	Půdorysný tvar	Tvar v kolmém řezu a tvar dna	Poznámka
1	80 × 100	85/160	oválný	hruškovitý	obilnice
2	100	40/115	kruhový	rovné dno	—
6	95 × 100	30/80	oválný	mísovitý	—
9	110 × 115	20/90	oválný	mísovitý	—
10	80 × 100	110/190	oválný	nálevkovitý	obilnice (?)
11	60 × 115	40/95	obdélníkovitý	vanovitý	—
13	110 × 135	23/83	oválný	rovné dno	—
15	120	90/135	kruhový	kotlovitý	obilnice
16	120 × 172	75/135	obdélníkovitý	rovné dno	—
17	85 × 130	12/72	obdélníkovitý	rovné dno	—
18	85 × 130	45/100	obdélníkovitý	rovné dno	—
19	70	50/115	kruhový	rovné dno	—
22	75 × 170	35/95	obdélníkovitý	rovné dno	výheň
27	85	90/140	kruhový	hruškovitý	obilnice
28	100	110/160	kruhový	stupňovité dno	obilnice (?)
31	120	51/110	kruhový	rovné dno	—
32	110 × 140	57/120	oválný	rovné dno	—
33	50–150 × 270	10/95	nepřavidelný	rovné dno	—
36a	140 × 200	60/120	obdélníkovitý	vanovité dno	—
41	90	20/80	kruhový	rovné dno	—
47	110 × 190	40/85	oválný	rovné dno	depot
50	120 × 220	30/85	protáhlé oválný	rovné dno	—
59	124 × 305	35/80	obdélníkovitý	nerovné dno	—
60	130 × 285	75/130	obdélníkovitý	rovné dno	—
62	60 × 80	80/120	oválný	nálevkovitý	—
70	115 × 135	80/130	oválný	rovné dno	—
77	120 × 180	55/105	oválný	stupňovité dno	—
78	110	55/105	kruhový	mísovitý	—
79	125	45/95	kruhový	rovné dno	—
80	100 × 120	25/75	oválný	mísovitý	—
85	120 × 140	80/140	oválný	rovné dno	—
119	90 × 180	45/145	protáhlé oválný	vanovité dno	—
121	90	15/115	kruhový	mísovitý	—

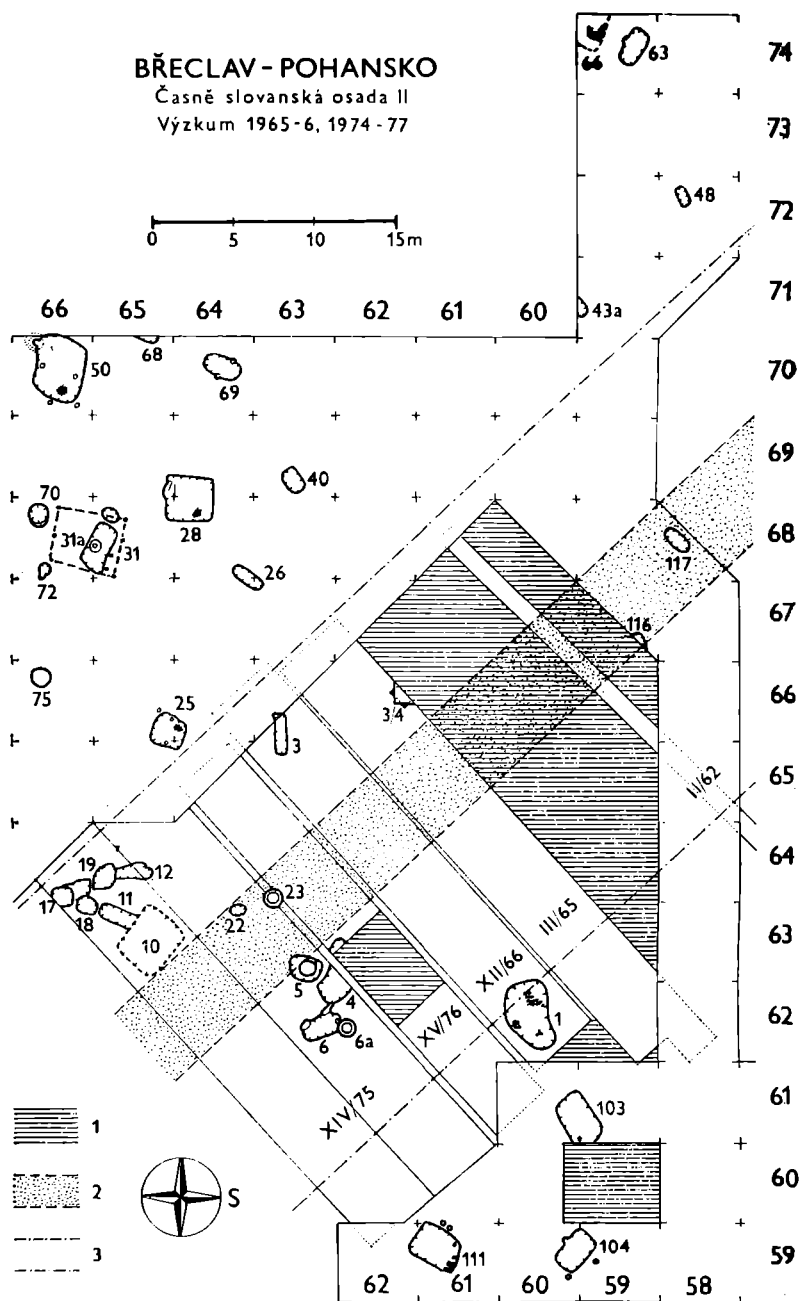
80—120 cm a hloubce 80—110 cm. V profilu jsou buď hruškovité (*obr. 9:1—2*) nebo kotlovité (*obr. 9:3*) s dnem mísovitým nebo rovným. Nelze vyloučit, že i jámy se stupňovitými (*obr. 9:4,6*) nebo zešikmenými stěnami (*obr. 9:5,7*) byly obilnicemi, jejichž stěny se deformovaly. Tato domněnka je podporována skutečností, že i jámy těchto netypických profilů mají stejnou hloubku jako obilnice a dále, že čtyři jámy typických (obj. 1, 27) i netypických profilů (obj. 10, 28) tvořily poněkud nepravidelnou řadu směru SZ—JV ve vzájemných vzdálenostech 2—3—5 m, jak tomu bylo i u jednotlivých uskupení v tzv. osadě II. Ukazuje to na stejný způsob hospodaření na obou místech. Na obvodu obilnice 15/VD bylo možné pozorovat několik šikmých jamek (*obr. 9:3*), které patrně souvisely se stanovým přestřešením objektu (LJAPUŠKIN 1958, 205).

Jámy (přehled III) jsou menšími hospodářskými zařízeními do 4 m²), jejichž funkci nelze zpravidla jednoznačně stanovit. Abychom se mohli k tomuto cíli aspoň částečně přiblížit, je nutné sledovat jejich půdorys i profil. V zásadě se vyznačují menší hloubkou než obilnice. Jsou buď kruhové (p 70—125 cm, hl 20 až 51 cm) s rovným dnem (obj. 2/VD, 19/VD, 31/VD, 41/VD, 79/VD — *obr. 9:11*) nebo kruhové (p 90—110 cm, hl 15—55 cm) s mísovitým dnem (obj. 78/VD, 121/VD — *obr. 9:10*), případně oválné (80—96 až 110—190 cm, hl 23—57 cm) s rovným dnem (obj. 12/VD, 13/VD, 32/VD, 47/VD, 70/VD — *obr. 9:13*) nebo oválné (95—100 až 110—115 cm, hl 20—30 cm) s mísovitým dnem (obj. 6/VD, 9/VD, 80/VD — *obr. 9:12*). Jak je z rozměrů patrné, nejsou rozdíly mezi kruhovými a oválnými jamami podstatné a mnohdy mohly být způsobeny druhotně. Ojedinele se objevují jámy protáhle oválné (d 180—220 cm, hl 30—45 cm) s rovným dnem (obj. 50 — *obr. 9:14*) nebo s vanovitým dnem (obj. 119/VD). Další typ představují jámy obdélníkovité (68×130 cm až 130×285 cm, hl 12—75 cm) s rovným dnem (obj. 16/VD, 17/VD, 18/VD, 38/VD, 60/VD — *obr. 8:6; 9:8*) nebo obdélníkovité (60—115 cm až 140—200 cm, hl 60 cm) s vanovitým dnem (obj. 11/VD, 36a/VD — *obr. 9:15*). Výjimečně mají obdélníkovité jámy dna nerovná (obj. 59/VD — *obr. 8:5*) nebo oválné jámy dna stupňovitá (obj. 77/VD). Protáhle oválné a obdélníkovité jámy mohly sloužit jako krechty, případně jako menší chlévy pro brav nebo kotce pro drobnější zvířectvo. Pokud zachovaly pravidelný tvar, nelze vyloučit, že byly původně vydřeveny a mohly sloužit i k výrobním účelům. Obdélníkovitá jáma 22/VD s propáleným dnem a stěnami (*obr. 9:9*) byla zřejmě výhni (DOSTÁL 1975, 92).

Základním stavebním materiálem sloužícím jak ke konstrukci stěn a střech obytných a hospodářských staveb, tak v překrytí nebo vydřevě obilnic a různých jam, bylo dřevo. Svědčí o tom nejen kůlové jamky a otisky dřev na mazanici, ale i dřevěné uhlíky z výplně objektů, z nichž část mohla sice pocházet z topiva, část však byla zřejmě původně použita k stavebním účelům. Nejčastěji je podle určení RNDr. E. OPRAVILA, CSc. zastoupen dub (obj. 19/VD, 22/VD, 27/VD, 31/VD, 32/VD, 36/VD, 60/VD, 75/VD), ojedinele buk (obj. 38/VD), jilm habrolistý (obj. 28/VD), svída (obj. 1/VD) a jasan (obj. 22/VD).

CHARAKTERISTIKA TZV. OSADY II A JEJÍCH OBJEKTŮ

V tzv. časně slovanské osadě II bylo objeveno 34 zahloubených objektů (*obr. 10*). Nevíme, zda k ní patřily i některé povrchové stavby kůlové konstrukce, které byly zachyceny v jejím areálu, neboť sem zasahovalo i osídlení velkomoravské (DOSTÁL

Obr. 10. Břeclov-Pohansko. Tzv. časně slovanská osada II a její vztah k opevnění hradiska. Nahore: část vnitřní plochy hradiska; vpravo dole: část plochy severovýchodního předhradí. *Vysvětlivky značek:* 1 — neprokopaná plocha valu; 2 — průběh původní hrady; 3 — vnější a vnitřní okraj valu

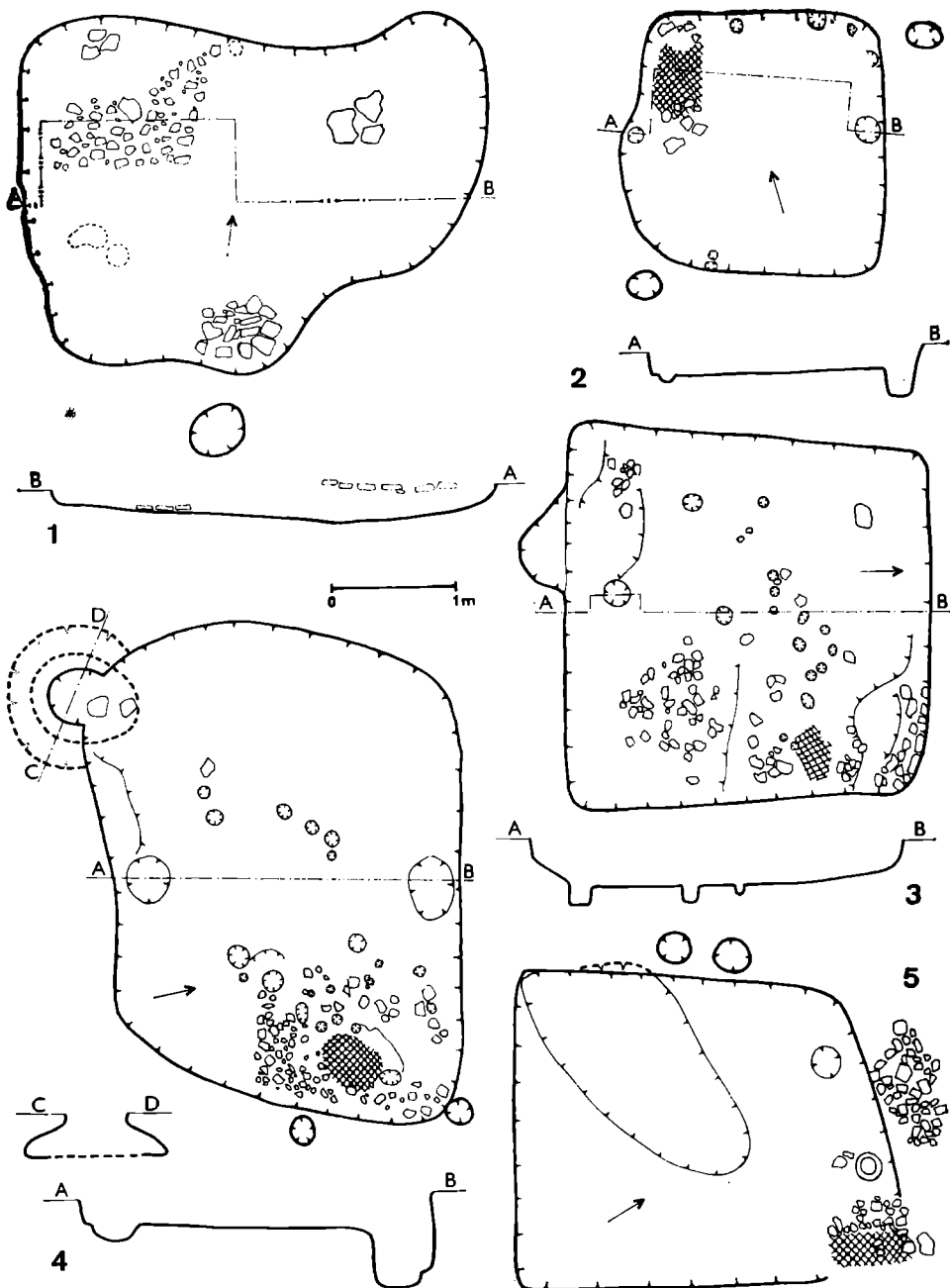
1978, obr. 9). Většina časně slovanských objektů vytvářela pruh orientovaný JZ—SV, široký 20—25 m a dlouhý 65 m; několik jich bylo rozhozeno severozápadně od něj. V tomto směru a severně by mohlo sídliště jak na vnitřní ploše hradiska, tak pod valem i v neprozkoumané části severovýchodního předhradí pokračovat. Možnost pokračování je i směrem jihovýchodním v krátkém úseku (asi 15 m) pod valem; v samé lesní školce se však už ani jižním ani jihozápadním směrem časně slovanské objekty nevyskytovaly. Též směrem východním, na předhradí, nemá časně slovanské sídliště kontinuitu, protože tam výkop dosahuje okraje terénní vlny převyšující asi o 1 m snížený, původně bažinatý prostor, vytvořený meandrujícím ramenem Dyje. To zde mohlo částečně pozměnit konfiguraci terénu a tím pozůstatky některých objektů zničit tak, jako zde zničilo v úseku několika desítek metrů i velkomoravský val.

V rámci zmíněného pruhu časně slovanských objektů vytvářely obytné zemnice a větší zahloubené hospodářské stavby dva obloukovité až podkovovité úrvary otevřené směrem k jihu; obilnice vytvářely řady v podstatě západovýchodního směru, zatímco v uspořádání jam nebylo větší pravidelnosti (*obr. 19*).

Mezi 34 zjištěnými objekty bylo 6 obytných zemnic (tj. zahloubených staveb s otopným zařízením — obj. 1/V—XII, 25/LŠ, 28/LŠ, 50/LŠ, 66/LŠ, 111/SP — *obr. 11*), 5 větších zahloubených staveb (obj. 4/V—XIV, 6/V—XIV, 31/LŠ, 103/SP, 104/SP — *obr. 12:1—4*), 7 obilnic s typickým hruškovitým profilem (obj. 5/V—XIV, 6a/V—XIV, 23/V—XIV, 31a/LŠ, 70/LŠ, 72/LŠ, 116/SP — *obr. 12:3,6*) a 16 jam (obj. 3/V—XII, 3—4/V—III, 11/V—XIV, 12/V—XIV, 17/V—XIV, 18/V—XIV, 19/V—XIV, 22/V—XIV, 26/LŠ, 40/LŠ, 43a/LŠ, 48/LŠ, 63/LŠ, 68/LŠ, 69/LŠ, 117/SP — *obr. 12:5—9*).

Zemnice (= stavby s podlahou pod úrovní povrchu) vykazovaly běžné znaky známé i z jiných současných sídlišť. Při jejich charakteristice nebudeme většinou brát ohled na obj. 66/LŠ, který je neúplný, neboť zasahoval do neprozkoumané plochy. Všechny ostatní měly čtvercovitý až lichoběžníkovitý půdorys, pouze obj. 1/V—XII byl na východní straně deformován mělkým výklenkem, který patrně vznikl na straně vchodu (*obr. 11:1, tab. XVII:1*). Menší výstupek naznačující vchod byl i na jižní straně obj. 28/LŠ (*obr. 11:3*) a též u obj. 25/LŠ (*obr. 11:2*). V chatě 50/LŠ (*obr. 11:4; tab. XVII:5*) byl vchod naznačen schůdkem uvnitř objektu, na jeho jižní straně. Všechny zemnice byly velmi mělké, od 8 do 38 cm, k čemuž je přirozeně nutno přičíst sílu humusovité vrstvy k původnímu povrchu, tj. asi 50 cm. Na Pohansku se nepotvrzuje pravidlo, že s dobou se hloubka zemnic zmenšuje (ZEMAN 1976, 176). Naopak se podle nedalekého objevu velkomoravské zemnice č. 91/LŠ z roku 1978, hluboké kolem 100 cm zdá, že se někdy uplatňuje opačná tendence, jak zjistil na Podolí B. O. TIMOŠČUK (1976, 30) nebo v Moldavsku I. A. RAFALOVIČ (1971, 74). Na druhé straně je však na Pohansku též řada velkomoravských zemnic mělkých. Plošně byl nápadně malý obj. 25/LŠ, pouhé 4 m², ač měl všechny atributy obydlí (*tab. XVII:3*); ostatní objekty kolísaly mezi 7—12 m². Obydlí o plošným rozměrech 4 m² uvádí z Čech J. ZEMAN (1976, 176) a též v Nitranském Hrádku měla chata 9/53 plošné rozměry jen 5 m² (BIALEKOVÁ 1962, 106, 120, *obr. 16*).

Po nosné konstrukci střechy se u dvou zemnic zachovaly dvojice křivých jamek na vnitřní straně protilehlých stěn (obj. 25/LŠ, 50/LŠ), u dalších dvou bylo po jedné křivé jamce na ose objektu, buď na vnější (obj. 1/V—XII) nebo na vnitřní straně obvodu (obj. 28/LŠ). U obj. 111/SP se nedá rozhodnout, zda s konstrukcí

Obr. 11. Břeclav-Pohansko. Tzv. časně slovanská osada II. Ukázky obydlí:
 1 – obj. 1/V–XII; 2 – obj. 25/LŠ; 3 – obj. 28/LŠ; 4 – obj. 50/LŠ;
 5 – obj. 111/SP

střechy souvisela jamka na vnitřní straně SV obvodové stěny, umístěné značně excentricky, nebo dvojice jamek na vnější straně SZ stěny (*obr. 11:5; tab. XVII:2*). Rozdílný počet výzkumem zachycených jamek nemusel vždy znamenat odlišnou konstrukci střechy: párová jamka totiž nemusela být z různých důvodů zjištěna.

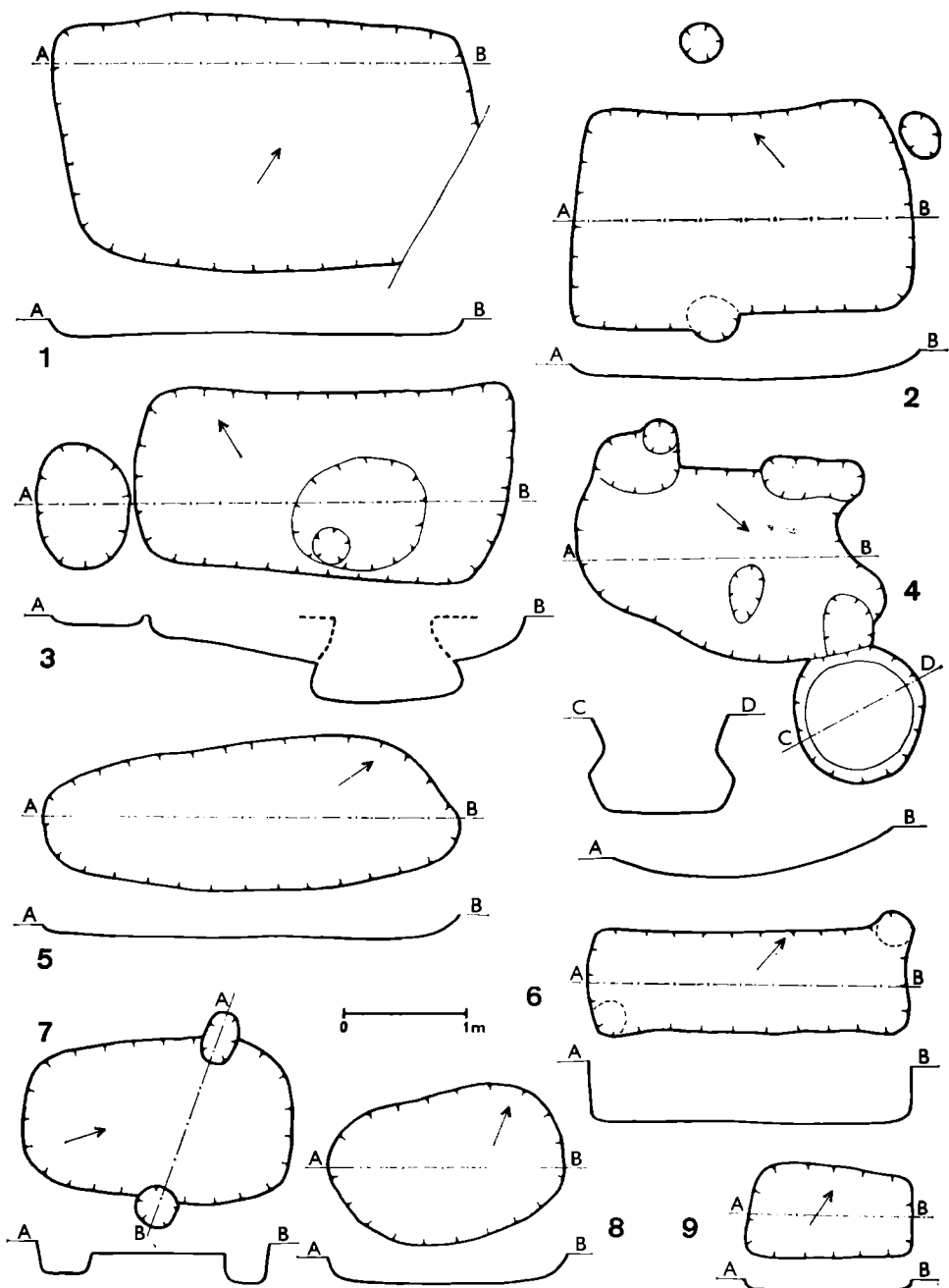
S konstrukcí stěn zřejmě souvisely kúlové jamky zjištěné buď na vnitřní straně obvodových stěn (u obj. 25/LŠ při rozích) nebo na jejich vnější straně (obj. 25/LŠ, 50/LŠ, 111/SP); poslední měly patrně jen pomocnou opěrnou funkci. U obj. 50/LŠ byla dvojice jamek zjištěná na vnější straně SV rohu, v němž se nacházely zbytky kamenné pece, doplněna dalšími dvěma většími i několika menšími kúlovými jamkami na protilehlé straně otopného zařízení; není vyloučeno, že jde o pozůstatek konstrukce dymníku. Řada drobných neuspořádaných jamek uvnitř chaty 28/LŠ a 50/LŠ (*obr. 11:3,4*) patrně souvisela s nějakým vnitřním zařízením — lavicemi, stoly apod., které se mohly několikrát přestavovat a zanechaly tolik stop, že v nich nelze vyhledat žádný řád (PLEINEROVÁ 1965, 44—45; RUSANOVA 1976, 48).

Otopná zařízení se nacházela v SV (obj. 28/LŠ, 50/LŠ, 66/LŠ, 111/SP) nebo v SZ rohu (obj. 1/V—XII, 25/LŠ). Ve všech případech šlo o ohniště s kamenným obloženíím nebo o kamenné pece. Nikde totiž nebylo kamenů příliš mnoho, zejména u obj. 25/LŠ; není však vyloučeno, že pece byly po zániku obydlí rozvaleny, kameny z nich vybrány a druhotně použity. Všude bylo pod kameny nalezeno vlastní do červena vypálené obdélníkovité topeniště o rozměrech asi 30×45 cm (obj. 25/LŠ, 28/LŠ) až 40×50—60 cm (obj. 50/LŠ, 66/LŠ, 111/SP). U chaty 28/LŠ bylo otopné zařízení na mírně zvýšeném hlinitém bloku, u obj. 50/LŠ byly v jeho třech rozích větší kúlové jamky související snad s konstrukcí dymníku nebo sušáku. U obj. 50/LŠ se v rohu protilehlém kamenné peci nacházela ještě kopulovitá hliněná pec vydlabaná do stěny objektu (*obr. 11:4*); čelisti pece zřetelně vyústovaly dovnitř objektu. Hliněná pec patrně sloužila k výrobním účelům.

Větší zahloubené hospodářské stavby jsou na rozdíl od obydlí spíše obdélníkovitého půdorysu a nemají otopné zařízení (*obr. 12:1; tab. XVII:6*). Počítám k nim ty zahloubené útvary, jejichž plocha podobně jako u obydlí přesahuje 4 m²; u popisovaných objektů jde konkrétně o plochu 4—6 m². Konstrukce stěn a střechy v nich byla patrně stejná jako u obydlí, nemívají však typické rozmístění kúlových jamek. Pouze u obj. 104/SP se na středu protilehlých stěn nacházelo po kúlové jamce (*obr. 12:2*). Ve třech rozích obj. 6/V—XIV jsou velké a mělké jámy, které lze ovšem sotva označit za kúlové a některé snad ani s objektem nesouvisely, takže je nemůžeme jednoznačně interpretovat jako jamky po opěrných kúlech obložení stěn; středová jamka však mohla souviset se stanovou konstrukcí střechy (*obr. 12:4*). U obj. 4/V—XIV pozorujeme v jižním rohu stupeň, který asi naznačuje místo vchodu.

Povrchovou kúlovou stavbu by mohlo naznačovat osm kúlových jamek uzavírajících lichoběžníkovitou plochu (470—375 cm; plocha 17 m²) kolem zahloubeného objektu 31 (*obr. 12:3*). Je to jediná povrchová stavba, kterou lze se značnou pravděpodobností vztahovat k časně slovanskému horizontu, protože v jejím prostoru nejsou žádné mladší objekty. Nacházel se v ní obdélníkový sklípek s obilní jámou a v její blízkosti byly další dvě obilnice; výrazně tím vyniká hospodářský ráz celého tohoto prostoru.

Obilnice jsou na Pohansku typické pro časně slovanské období (DOSTÁL 1976, 12). Všechny obilnice z tzv. osady II jsou v půdorysu kruhové nebo mírně

Obr. 12. Břeclav-Pohansko. Tzv. časně slovanská osada II. Ukázky větších hospodářských staveb (1 – obj. 103/SP; 2 – obj. 104/SP; 3 – obj. 31/LŠ; 4 – obj. 6/V–XIV) a jam protáhlých oválných (5 – obj. 26/LŠ), oválných (8 – obj. 40/LŠ), obdélníkových (6 – obj. 3/V–III) a lichoběžníkových (7 – obj. 69/LŠ; 9 – obj. 48/LŠ)

PŘEHLED IV

Jámy osady II. — Přehled základních údajů

Čís. obj.	Poloha	Půdorysné rozměry v cm	Hloubka v cm	Půdorysný tvar	Tvar v kolmém řezu a tvar dna	Poznámka
3	V-XII	250 × 65	50	obdélníkový	rovné dno	
3/4	V-III	150 × 150 (?)	39	pravoúhlý	rovné dno	
5	V-XIV	100	90	kruhový	hruškovitý	obilnice
6a	V-XIV	100-110	75	oválný	hruškovitý	obilnice
11	V-XIV	240 × 107	30	obdélníkový	rovné dno	
12	V-XIV	160 × 25-100	12	lichoběžníkový	vanovité	
17	V-XIV	145 × 123	37	obdélníkový	rovné dno	
18	V-XIV	153 × 120	23	obdélníkový	vanovité	
19	V-XIV	175 × 145	60	oválný	mísovité	
22	V-XIV	100 × 65	4	obdélníkový	rovné	
23	V-XIV	60 × 100	75	kruhový	hruškovitý	obilnice
26	LŠ	319 × 117	18	oválný	vanovité	
31a	LŠ	110 × 94	70	oválný	hruškovitý	obilnice
40	LŠ	200 × 130	28	oválný	rovné	
43a	LŠ	70 × 80	10	obdélníkový	rovné	
48	LŠ	130 × 60-73	7	lichoběžníkový	rovné	
63	LŠ	215 × 130	25	obdélníkový	vanovité	
68	LŠ	× 50	15	obdélníkový	vanovité	
70	LŠ	140 × 105	95	oválný	hruškovitý	obilnice
72	LŠ	100 × 75	68	oválný	hruškovitý	obilnice
116	SP	?	?	oválný	hruškovitý	obilnice
117	SP	175 × 85	25	oválný	rovné	

oválné a mají typický hruškovitý profil s užším hrdlem a s baňatou spodní částí (obr. 12:3,4). Jejich rozměry jsou nevelké: hloubka kolísá mezi 70—95 cm a průměr spodní části se pohybuje mezi 90—120 cm. Odpočítáme-li hrdlo, kolísala užitková část v rozměrech 50/60×100/120 cm a měla tedy vzhledem k svému elipsoidnímu tvaru obsah 2,6—4,5 hektolitru. Je ovšem nutné počítat se slaměnou nebo jinou izolací stěn silnou nejméně kolem 5 cm; v tom případě obsah klesal na 1,7—3,2 hektolitru. Nevelké rozměry obilnic jsou vysvětlitelné jednak vysokou hladinou spodní vody v areálu Pohanska, která nedovolovala hloubit větší jámy, jednak nízkou produktivitou časně slovanského zemědělství v této oblasti. Můžeme též pozorovat, že obilnice tvoří skupiny po třech: jedna skupina je u obydlí 28/LŠ, druhá skupina se nachází poblíž obydlí 1/V—XII. U některých obilnic můžeme pozorovat zajímavé konstrukční detaily. Obilnice 5/V—XIV se nacházela v mělkém obdélníkovitém zahloubení, v němž byly vyryty poblíž hrdla dvě kúlové jamky, které umožňovaly přestřešení. Zároveň snad toto zahloubení usnadňovalo vybírání obilnice. K těmto účelům asi sloužily stupínky na okrajích deformovaného hrdla obilnic 70/LŠ a 72/LŠ. Kromě toho se ve stěnách uvedených obilnic a při jejich dně jevíly jamky po kolicích, jimiž byla připevněna izolace zhotovená patrně ze slaměných rohoží (KUDRNÁČ 1958a, 244, obr. 3—5,9).

Jámy tzv. osady II (přehled IV) dosahovaly krajních plošných hodnot od 0,6 do 3,7 m². Jejich délka kolísala mezi 100—250 cm, šířka mezi 50—150 cm a hloubka dosahovala 4—60 cm. Všechny jámy byly protáhlé: šest lze označit za obdélníkovité (obr. 12:6 — obj. 3/V—XII, 3—4/V—III, 11/V—XIV, 18/V—XIV, 43a/LŠ, 68/LŠ), šest za oválné (obr. 12:5,8 — obj. 17/V—XIV, 19/V—XIV, 22/V—XIV, 26/LŠ, 40/LŠ, 117/SP) a čtyři za lichoběžníkovité (obr. 12:7,9 — obj. 12/V—XIV, 48/LŠ, 63/LŠ, 69/LŠ). Tvarové rozdíly jsou převážně druhotného původu a vznikly až v důsledku destrukce stěn, takže lze soudit, že původní a základní tvar byl zřejmě obdélníkovitý nebo mírně lichoběžníkovitý. Jako pozůstatek po přestřešení lze interpretovat v některých případech kúlovou jamku umístěnou uvnitř jámy, zpravidla excentricky (obj. 18/V—XIV, 22/V—XIV, 63/LŠ) nebo v její těsné blízkosti (obj. 19/V—XIV, 26/LŠ). Někdy se vyskytnou i dvě kúlové jamky uvnitř objektu (obr. 12:6) nbo v jeho blízkosti (obj. 11/V—XIV, 117/SP). Dvojice jamek narušující obvod obj. 69/LŠ (obr. 12:7) však zřejmě souvisela až s mladší povrchovou stavbou kúlové konstrukce zjištěnou v jeho okolí. Možnost dostatečně podložené interpretace účelu jednotlivých jam nám většinou uniká. Převážně asi šlo o skladovací prostory jak tomu nasvědčují nálezy celých nebo fragmentárních velkých nádob z obj. 40/LŠ (tab. XVIII:7), 48/LŠ, 3—4/V—III (tab. XVIII:6), v nichž byly stejně jako v nádobě z hospodářské stavby 103/SP (tab. XIX:1) uloženy tekuté nebo sypké produkty. Na rozdíl od ostatních jam měl obj. 19 asi výrobní účel, protože v něm byla jednak drobná pícka a jednak byla v jeho výplni silná uhlíkovitá vrstva. Též celé uskupení objektů 11, 12, 17—19/V—XIV, z nichž tři poslední měly přibližně stejnou velikost a tvar, vnucuje domněnku, že v nich byly prováděny výrobní operace, které vyžadovaly hloubení obdobných jam v těsné blízkosti.

Z nejběžnějšího stavebního materiálu — dřeva — je v tzv. osadě II podle uhlíků určených RNDr. E. OPRAVILEM, CSc. nejčastěji zastoupen dub (obj. 5/V—XIV, 19/V—XIV, 26/LŠ, 28/LŠ, 31/LŠ, 40/LŠ, 69/LŠ, 70/LŠ, 72/LŠ, 116/SP), ojediněle topol nebo vrba (obj. 28/LŠ, 31/LŠ) a lípa (obj. 26/LŠ).